

Bomhof Marjolein. Democratization: Resolution of National Identity Issues // Social Cosmos, 2011. – № 2. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://socialcosmos.library.uu.nl/index.php/sc/article/viewFile/31/27>

Greenfeld Liah. Nationalism and the mind / The Tenth Annual Gellner Lecture, London School of Economics, April 22, 2004 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://tamilnation.co/selfdetermination/nation/liah.pdf>.

Lustick I., Miodownik D., Philbrick S. The Institutionalization of Identity: Micro Adaptation, Macro Effects, and Collective Consequences [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/lice/2/lustick/lustick.pdf>.

Modood T. Multiculturalism (second edition). – Cambridge : Polity Press, 2013.

S. Volk. The features of ethno-national studies: theoretical and methodological aspects.

The paper considers some of the features and problematic moments that are sure to keep in mind the researcher who has applied to the ethnic and national issues. Attention is focused to the problems of concepts interpretation, the theoretical framework choosing and the external factors that can influence the investigator.

Keywords: *concepts interpretation, conceptual framework, a national, an ethnic, identity.*

УДК 316.74

Р. Д. Куртсеітов

**ВИВЧЕННЯ РІДНИХ МОВ ТА НАВЧАННЯ НА НИХ У СИСТЕМІ
ОСВІТИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ: ДИНАМІКА
СУПЕРЕЧЛИВИХ ПРОЦЕСІВ**

У статті аналізується стан вивчення та навчання на рідних мовах у системі освіти Автономної Республіки Крим, основні правові, організаційні та освітні фактори, які впливають на кількісні та якісні параметри цього процесу; консервативний характер системи освіти, яка не відображає зміни в етнодемографічній структурі населення Криму й існуючі потреби етнічних спільнот півострова; непослідовність виконавчої влади в реалізації прийнятих її рішень із розвитку мережі шкіл з рідними мовами навчання. Вказується на існуючі явні диспропорції в задоволенні мовних потреб різних етнічних спільнот. Аналізується складний процес відновлення освіти кримськотатарською мовою після жорстких заборон і обмежень, що існували при радянській тоталітарній системі.

Ключові слова: рідна мова, система освіти, етнодемографічна структура, кримськотатарська мова.

Минуло більше року з часу прийняття закону «Про основи державної мовної політики», що викликав великий суспільний резонанс. За наявної в державі солідної правової бази, насамперед, основного закону України – Конституції, у якій закріплено (ст. 53): «громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства». Із існуючих різних трактувань змісту поняття «рідна мова» у цілому можна виділити два основних підходи до визначення його змісту: мова народу-етносу, до якого належить індивід або робоча мова – основна мова, якою людина користується завдяки своїй розумовій діяльності. Розглядаючи проблему вивчення й навчання рідною мовою в системі освіти, де суб'єктами процесу навчання є діти різного віку, мовна соціалізація яких перебуває в найактивнішій стадії, під рідною мовою в цьому випадку ми розуміємо мову народу-етносу, до якого вони належать.

Етномовні права громадян України закріплені в таких законодавчих актах: Закон України про загальну середню освіту (ст. 19, 29); Закон України про освіту (ст.3, 16,50,59,60); Закон України про місцеве самоврядування (ст. 32); Конституція Автономної Республіки Крим (ст.10, 11,12,13); Закон України «Про мови в Україні»; Закон України «Про національні меншини України»; Конвенція про права дитини (ст. 2, 30); Рамкова конвенція про захист національних меншин (ст. 14, ратифікована Закон України № 703/ 97 – ВР від 09.12.97) та ін.

Прийняття додатково спеціального мовного закону в розв'язку положень європейської хартії мов національних меншин, ратифікованого Україною, на думку розробників повинно було усунути існуючі проблеми у цій сфері. Європейські підходи й стандарти щодо захисту мов національних меншин і насамперед, мов, які перебувають під загрозою зникнення, мали знайти своє відображення в статтях цього закону. Чи не однозначне сприйняття цього закону різними політичними партіями, науковими установами, громадськими організаціями, громадянами країни з перших же днів породило безліч питань і сумнівів щодо цілей цього закону, неоднозначність багатьох положень і визначень і, найголовніше, механізмів його реалізації.

В Автономній Республіці Крим етномовна ситуація значною мірою відрізняється від загальноукраїнської, тут функції державної мови зведені до мінімуму, у всіх сферах застосування мови домінує мова однієї з національних меншин України – російська, яка охоплює всі сфери застосування мови й виконує відповідні функції.

Сучасна мовна ситуація – це результат тривалого й цілеспрямованого процесу, який розпочався ще в 40-х роках минулого століття з початком тотальних депортацій за етнічною ознакою, що призвело до значної зміни етнічної структури населення. Масове й планомірне заселення спорожнілого після війни та депортацій півострова переселенцями-українцями не передбачало задоволення їх етнокультурних і мовних потреб, насамперед, створення системи освіти рідною мовою. Переселене з сільських районів населення, яке володіло рідною мовою, як правило, за 30-40 років значною мірою втратило її. За даними перепису населення України 2001 року тільки 43% українців, які проживають у Криму, назвали рідною мовою українську.

Самостійне або ініціативне повернення кримських татар, яке розпочалося після видання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 вересня 1967 «О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму», зіткнулося з жорсткими заборонами й обмеженнями на проживання в Кримській області. В офіційних документах від керівників різного рівня вимагали недопущення компактного розселення кримських татар для того, щоб не було підстав для задоволення їхніх вимог про вивчення рідної мови в школах області. Із початком масового повернення кримських татар з кінця 1980-х років проблема вивчення й навчання рідною мовою стала ще більш актуальною. За кримськими татарами на півострів стали повертатися представники депортованих національних меншин-діаспор – вірмени, болгари, греки, німці, які стали докладати певних зусиль щодо задоволення своїх етнокультурних потреб.

Наступним чинником, який істотно змінив етнополітичну й мовну ситуацію в Криму, стало здобуття Україною незалежності з подальшим прийняттям Конституції країни, у якій був закріплений статус української мови як державної. Тільки після цього в навчальних планах всіх загальноосвітніх шкіл Криму українська мова набула статусу навчальної дисципліни обов'язкової для вивчення. Якщо ситуація з вивченням і навчанням кримськотатарською мовою протягом понад двадцяти років при наявних досягненнях залишається складною й суперечливою, то мало

чисельні національні меншини насилу вирішують проблему вивчення рідної мови у факультативній формі або в нетрадиційних недільних школах.

Актуальність. Проблема вивчення рідних мов і навчання на них в Автономній Республіці Крим крім освітніх, комунікативних, культурологічних, має не менш важливі аспекти – соціально-економічні та політичні. Тривала її невирішеність загрожує збереженню етнічної ідентичності етносів та етнічних груп, породжує високий рівень дистанційності й відчуженості між етнічними спільнотами, недовіра до державних інститутів, які відають цією сферою та враховуючи негативний історичний досвід, пов'язаний з насильницькими депортаціями та обмеженнями за етнічною ознакою до держави в цілому. Ця проблема вимагає всебічного й системного вивчення та постійного моніторингу, виробленні рекомендацій із подальшим їх застосуванням на практиці.

Мета статті – визначити кількісні та якісні параметри стану вивчення рідних мов і навчання, виявити системні суперечності та тенденції розвитку. Виходячи з цього, нам необхідно **виконати такі завдання**: проаналізувати соціальні, організаційні та освітні аспекти стану вивчення рідних мов і навчання на них у системі освіти АР Крим.

Сучасна структура загальноосвітніх навчальних закладів Автономної Республіки Крим налічує 576 шкіл I-III ступеня. Із них – 7 шкіл з українською мовою й 15 з кримськотатарською мовою навчання. Українці складають 24 %, кримські татари – 12% населення АР Крим (2001р.) 331 школа має статус школи з російською мовою навчання, 222 школи вважаються школами з двома й трьома мовами навчання. Близько 90 % учнів навчається російською мовою, 8% – українською і близько 3% – кримськотатарською (у цей же час чисельність учнів кримськотатарської національності в школах складає 19,1% у 2013 р.).

Кримські татари – єдиний етнос Криму, який при демографічній кризі, останніх двох десятиліть мав позитивні демографічні показники. Переживши найважчу соціально-економічну кризу, що збіглася з масовим поверненням і облаштуванням, відсутністю житла, роботи, ціною величезних зусиль кримські татари змогли самостійно вирішити в основному житлову проблему, певною мірою й проблему працевлаштування. Поліпшення житлово-побутових умов та матеріального добробуту позитивно відбилосся на зростанні народжуваності й зменшенні смертності. За даними медичного

центру з обслуговування депортованих у 2012 році народилося понад 5500 дітей, померло – близько 2400 осіб.

Шкіл, як із кримськотатарською мовою навчання, так й українською мовою навчання в Автономній Республіці Крим явно недостатньо. Затверджена Постановою Ради Міністрів АР Крим № 260 від 27 серпня 1997 р. «Програма формування й розвитку мережі загальноосвітніх установ з українською, кримськотатарською мовами навчання, шкіл і класів із двома мовами навчання» залишилася не виконаною. Не виконана й «Регіональна програма розвитку загальної середньої освіти в Автономній Республіці Крим на 1999-2010 роки», що передбачала доведення кількості шкіл з українською мовою навчання до 18 і кримськотатарською – до 20. Не виконані й інші заходи, спрямовані на вирішення наявних мовних проблем.

Статус школи з мовою навчання визначають місцеві органи самоврядування. Існуюча система визначення мовного статусу шкіл не завжди відповідає потребам етнічних спільнот населених пунктів. Рішення приймається більшістю депутатського корпусу, у більшості випадків виключно за етнічною ознакою, такі реалії й спадщина більш ніж піввіковій національній політиці в Криму. У школі можуть навчатися від 60% до 80% учнів кримських татар, але статус школи, як правило, з російською мовою навчання, така ж ситуація й з школами з українською мовою навчання. Наш багаторічний моніторинг показує, що при статусі школи з російською мовою навчання в навчальному плані школи не відводиться годин на кримськотатарську мову і літературу, у кращому випадку відводиться мінімальна кількість годин на факультативне вивчення 7 або 8 уроків без форми звітності. Із усіх учнів кримських татар у школах з російською мовою навчання навчається 90%, ще 10% в школах з кримськотатарською мовою навчання, де тільки в початковій школі всі предмети вивчаються рідною мовою. В АР Крим абсолютна більшість шкіл функціонує з російською мовою або з двома / трьома мовами навчання (96,2 %), актуальність розвитку освіти на інших мовах, виходячи з більш ніж двадцятирічного досвіду функціонування, так і не стала актуальною. Нерозвиненість мережі шкіл з рідними мовами автоматично знімає гостроту питання підготовки вчителів-предметників для цих шкіл. За всі роки незалежності у вищих АР Крим не організована підготовка вчителів-предметників для шкіл з українською та кримськотатарською мовами навчання, окрім фахівців мови та літератури. Школи з українською мовою навчання певною мірою проблему забезпечення

фахівцями вирішують за рахунок міграції (переїзду на місце проживання до Криму) або повернення фахівців із вишів країни, де навчання ведеться державною мовою, але це не носить планового характеру й не вирішує проблем на перспективу. У сільських школах степової частини Криму (Джанкойський, Первомайський, Советський тощо), де компактно проживає українське населення, як і кримськотатарське, у школах працює від 50 % до 60% вчителів пенсійного та передпенсійного віку. Для ротації кадрів і забезпечення необхідного рівня та якості освіти залучення молодих фахівців необхідно вирішення житлової проблеми, розвиток соціальної інфраструктури, відновлення закладів культури й у цілому розвиток різних галузей сільського господарства з створенням привабливих робочих місць для молоді.

Офіційно у всіх звітах і реєстрі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту АР Крим кількість шкіл з кримськотатарською мовою навчання вказується 15. Ми проаналізували правовий статус цих шкіл щодо мови навчання, тільки в статутах 8 шкіл зафіксовано, що вони є школами з кримськотатарською мовою навчання, у інших 7 школах мову навчання не зафіксовано. Із 15 шкіл тільки 2 розміщені в типових будівлях, побудованих при значній участі європейських країн-донорів, які брали участь у програмах із облаштування раніше депортованих. У одній з 2 шкіл, розміщених в типових будівлях (с. Сари-Су, Білогірського району), побудована й введена в експлуатацію тільки перша черга. П'ятнадцятою школою є Аннівська ЗШ Білогірського району першого ступеня навчання, у якій навчається всього 19 учнів. У 10 школах відсутні спортивні та актові зали. У школах відсутні їдальні та інші соціально значимі об'єкти інфраструктури. Цього року Крим відзначив невеликий ювілей – 20-річчя відкриття першої (1993 р.) школи з кримськотатарською мовою в с. Октябрське Красногвардійського району. За ці роки школу закінчили понад 800 учнів, які успішно продовжили навчання у вишах та інших навчальних закладах. За двадцять років функціонування школи в кримському бюджеті не знайшлося коштів на побудову їдальні, спортивного та актового залу. Капітальний ремонт та часткове оснащення навчальних класів здійснено за рахунок іноземних спонсорів за активної допомоги кримськотатарської діаспори. У с. Октябрське є ще три школи, щороку батьки – кримські татари стоять перед вибором – у яку школу віддати дитину в перший клас. У школу з рідною мовою навчання, де немає їдальні, спортивного залу (взимку всі заняття на відкритому повітрі) або до

школи з нерідною мовою навчання, але де відводиться мінімальна кількість годин на вивчення рідної мови. Як школі з рідною мовою навчання конкурувати зі школами, які мають всі необхідні для навчального процесу приміщення та кабінети?

Ще один приклад. У п'яти хвилинах їзди від центру Сімферополя у мікрорайоні компактного проживання раніше депортованих «Фонтани» у 1993 році було розпочато будівництво школи на 940 учнів з кримськотатарською мовою навчання; за перші роки звели стіни, перекрили дах, поставили вікна, після цього будівництво законсервували. Усі ці роки мешканці мікрорайону добиваються завершення будівництва школи. За ці роки виросло селище, у якому проживає понад десять тисяч жителів. Весь цей час мешканці мікрорайону домагаються завершення будівництва школи. На двадцятирічній «ювілей» недобудованої школи на стінах довгобуду місцеві жителі великими літерами написали «Школа чотирьох президентів України» з надією на те, що влада нарешті зверне увагу на проблему великого селища.

Відсутність приміщень для шкіл із кримськотатарською та українською мовами навчання є однією із найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освіти на цих мовах. Із семи шкіл з українською мовою навчання в сучасній будівлі розміщена тільки зразкова українська гімназія, збудована за рахунок коштів від продажу одного з найдорожчих санаторіїв Південного берега Криму – Ай-Даніль. Більшість шкіл із рідними мовами навчання, як правило, розміщені в колишніх будинках дитячих садів, які були закриті через відсутність дітей та бюджетного фінансування або пристосованих будівлях. Із них тільки одна школа з кримськотатарською та українською мовами навчання (№ 42 м. Сімферополя) розміщена в реконструйованому й добудованому будинку (де мала бути розміщена ветеринарна лікарня), у кімнатах, де мали лікувати тварин, сьогодні навчальні класи, які не відповідають за площею стандартним класам; через це класи вимушено комплектують меншими за чисельністю, що веде до збільшення кількості класів і збільшення витрат. У порівнянні з іншими школами з рідними мовами навчання вона має їдальню, спортивний і актовий зали.

Мономовна система освіти АР Крим, яка склалася до моменту розпаду СРСР, за роки незалежності України, незважаючи на зміни етнодемографічної структури населення і нові політичні реалії, не зазнала змін. Жодна із шкіл не була перепрофільована з урахуванням зміненого

контингенту учнів та реальних потреб організації вивчення та навчання на рідних мовах. Спроба зробити побудовану нову школу в с. Молодіжному Сімферопольського району з українською мовою навчання зустріла шалений опір різних громадських і політичних організацій, які виступили проти «українізації кримської освіти». У результаті – вона не одержала статус школи з українською мовою навчання. І це незважаючи на те, що існує велика потреба в освіті державною мовою. Кількість осіб, які володіють українською мовою, має тенденцію до скорочення [Вишняк, 2009]. Перед початком кожного навчального року українська гімназія № 1 м. Сімферополя, має серйозні проблеми, пов'язані з великою кількістю батьків, які бажають реалізувати своє конституційне право навчати дітей державною мовою та нестачею місць, необхідних для цього.

У звітах кримського Міністерства освіти і науки, молоді та спорту АРК представлено 222 школи з двома й трьома мовами навчання. Правильно було б називати школи з двома і трьома паралельними мовами навчання, які мали широке поширення в союзних і автономних республіках СРСР, де в одній школі були паралельні класи з мовами корінних народів і національних меншин і російською мовою навчання. У кримських школах на практиці це виглядає трохи інакше. По-перше, правовий статус цих шкіл не врегульовано, немає чіткої регламентації та організації навчального процесу. Ці школи де-факто можна називати школами з російською мовою навчання, з окремими класами з українською та кримськотатарською мовами навчання. У цих школах немає заступників директора з навчальної роботи, які б організовували й контролювали б навчальний процес у мовних паралелях, де на відміну від шкіл з російською мовою навчання набагато більше проблем як організаційного, так і методичного характеру [Куртсеитов, 2008, с. 108]. По-друге, при формуванні перших класів із рідними мовами навчання батьки учнів вводяться в оману, навчальний та виховний процес під час навчання не ведеться рідною мовою. На практиці після закінчення школи першого ступеня навчальний процес ведеться російською мовою через відсутність учителів- предметників, які могли б викладати предмети рідною мовою, через відсутність або нестачу підручників із предметів рідною мовою та інших причин.

Вивчення рідної (кримськотатарської) мови в школах із російською мовою навчання з року в рік стає проблематичним. За даними моніторингу Центру проблем освіти МОНМС АР Крим, проведеного у 2011-2012 навчального

року в школах м. Сімферополя, 48% учнів кримських татар не вивчають рідну мову, а ті, хто вивчають, більшою мірою вивчають у факультативній формі – усього 1 годину на тиждень. Кількість осіб, які вивчають, як предмет, із кожним роком скорочується через переведення до факультативної форми вивчення. Головна причина – відсутність годин, які відводяться на вивчення кримськотатарської мови у навчальних планах шкіл з російською мовою навчання. Навчальні плани шкіл обмежені кількістю годин, які відводяться на вивчення дисциплін згідно з встановленими нормативними документами МОН України, адміністрація шкіл не має право перевищувати їх. Але існує загальна тенденція: на зміну одним предметів у навчальному плані з'являються інші предмети з відповідним обсягом годин. За існуючої загальнокримської проблеми з вивченням кримськотатарської мови за два десятиліття в навчальних планах кримських загальноосвітніх шкіл з російською мовою навчання так і не з'явився предмет – кримськотатарська мова, який обов'язковий для вивчення, у яких обов'язково є три інших мови – державна, російська, іноземна (у деяких планах дві іноземні). Включення в навчальні плани кримськотатарської мови, як обов'язкового для вивчення предмета, вирішило б багато проблем як навчального, так і комунікаційного, культурологічного, міжетнічного характеру в поліетнічному Криму. Успішний досвід шкіл з кримськотатарською мовою навчання, у яких вивчаються поряд з державною, рідною та іноземними мовами обов'язково вивчається російська мова.

Вибір без вибору. Згідно з існуючими нормами закону «Про загальну середню освіту» клас може бути створений за наявності 8 учнів, а у сільській місцевості – 5 учнів. МОНМС АР Крим прийняло рішення про формування класів за наявності 8 учнів. Враховуючи те, що понад 70% кримських татар проживає в сільській місцевості дисперсно, збільшення числа учнів, які необхідні для формування класу з рідною мовою навчання, скорочує можливості навчання рідною мовою. У нечисленних національних меншин-діаспор (вірмен, болгар, греків, німців) шанси на навчання рідною мовою є ще меншими. Органи місцевого самоврядування нерідко пояснюють неможливість відкриття класів із рідною мовою навчання недоліком бюджетного фінансування. Фінансові причини стають основними при «оптимізації мережі загальноосвітніх установ», скорочення класів з рідними мовами. Конфлікти з цієї причини виникають перед початком кожного

навчального року (м. Сімферополь, Сімферопольський, Білогірський, Сакський та ін. райони), у яких беруть участь батьки, громадські організації, депутати різних рівнів, які представляють інтереси етнічних спільнот, з одного боку, й адміністрації шкіл, керівники органів місцевого самоврядування – з іншого боку.

Одним із істотних факторів, що впливають на вибір мови навчання дітей, є мовна компетенція як дітей, так і їхніх батьків. Три покоління кримських татар, а також болгар, греків, німців не навчалося рідною мовою і не вивчало рідної мови в місцях спецпоселень. Кримськотатарська мова була взагалі виключена з реєстру мов народів СРСР, а пропагандистські на півзаходи з метою «укорінення» в місцях спецпоселень не мали за мету збереження й розвитку мови, у результаті чого мова стала застосовуватися, в основному, у побутовій сфері, усі інші суспільні функції стали швидко звужуватися. Усе це призвело значною мірою до порушення мовної спадкоємності поколінь, батьки дітей погано володіють літературною кримськотатарською мовою. Суб'єктами освітнього процесу крім дітей, природно є батьки. Знадобиться час для того, щоб батьки, які мали можливість вивчати рідну мову в школах Криму, могли вибрати мовою навчання своїх дітей – кримськотатарську. Мовна компетенція дітей робить вагомий вплив на вибір батьками їх мови навчання в школі та навпаки.

Діти дошкільного віку, у сім'ях яких відсутнє мовне середовище рідною мовою, мають обмежені можливості вивчити рідну мову в сім'ї, могли б засвоїти її в дитячих дошкільних установах, але тут виникають нові проблеми.

Якщо для російськомовних дітей дитячі дошкільні навчальні заклади є установами, де удосконалюються знання рідної російської мови, то для дітей всіх інших етнічних спільнот моноросійськомовні дошкільні заклади АР Крим по відношенню до їх рідних мов стають постійно діючим механізмом мовної асиміляції. Із 468 дошкільних навчальних закладів тільки три є з українською мовою навчання, з кримськотатарською та іншими мовами – взагалі відсутні. У російськомовних дитячих дошкільних установах функціонує 28 груп з кримськотатарською мовою навчання й виховання, що не задовольняє навіть мінімальних потреб. Діти після закінчення дитячих навчальних закладів стають в основному моноросійськомовними, для яких вибір школи з рідною мовою навчання при вступі до школи стає серйозною проблемою через відсутність необхідних мовних навичок та компетенцій.

Одним із важливих чинників, що впливає на вибір мови навчання в школах, є мотиваційний. Проблема мотиваційного забезпечення процесу вивчення й навчання рідною мовою в системі освіти АР Крим не вирішується. Цьому перешкоджають різні фактори, починаючи від об'єктивних: у даний час в автономії домінує одна мова – російська, політична еліта етнічної більшості докладляє максимальних зусиль для збереження статусу-кво, будь-які спроби розширення сфери застосування державної та кримськотатарської мов натрапляють на системну протидію. Реалізація етномовної політики цілком залежить від політичної волі депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які розпоряджаються бюджетом автономії, фінансують різні освітні програми.

У 1996 році Міністерством освіти АР Крим була розроблена концепція освіти рідними мовами, яка після тривалої процедури обговорень і узгоджень так і не була прийнята Верховною Радою АР Крим. Не дочекавшись прийняття такого важливого для розвитку освіти рідною мовою документа, кримськотатарська громадськість у 2006 році змусила Міністерство освіти і науки АР Крим почати розробку концепції освіти кримськотатарською мовою та програми її реалізації із залученням широкого кола висококваліфікованих фахівців, вчених-філологів, керівників шкіл та педагогів-практиків. Тільки у 2011 році розроблений проект концепції з істотними змінами, внесеними до неї без участі й думки розробників концепції, був представлений до Верховної Ради АР Крим на затвердження, результатом якого стало прийняття концепції без програми її реалізації. Один із віце-спікерів кримського парламенту закликав своїх колег депутатів проголосувати за запропоновану концепцію зі словами «давайте прийmemo концепцію, вона ж не вимагає фінансових витрат». Концепція розвитку освіти без програми реалізації, тобто без конкретних заходів із відповідним фінансуванням, представляє документ без механізмів реалізації. Викликає великі сумніви, що така концепція дозволить вирішити проблеми освіти кримськотатарською мовою та розширить сфери його застосування.

Мінімізація сфер застосування або штучне звуження сфер застосування мов не підвищує мотивацію учнів вивчати й навчатися рідною мовою, якщо вони до того ж не є обов'язковими для вивчення.

В умовах затяжної демографічної кризи з 2001-2002 по 2011-2012 навчальні роки загальна чисельність учнів скоротилася на 81 611 (31,7 %), загострилася проблема, пов'язана з комплектацією класів та навчальним

навантаженням викладачів. Відкриття класів і шкіл з рідними мовами навчання завжди веде до скорочення кількості класів у школах з російською мовою навчання, це входить у протиріччя із професійними та етнокорпоративними інтересами тих, хто не бажає змін у цій сфері.

Одним із суб'єктивних, психологічних факторів, що перешкоджає розвитку освіти рідною мовою є цілеспрямоване формування стійких стереотипів у батьків учнів про конкурентоспроможність випускників шкіл з рідними мовами навчання, тобто з кримськотатарською мовою. Навіть за наявності гострих проблем, пов'язаних із відсутністю у більшості шкіл з кримськотатарською мовою навчання сучасних навчальних приміщень, аналіз подальшого продовження навчання випускниками шкіл у різних навчальних закладах показує, що вони не поступаються за якістю отриманих знань своїм одноліткам зі шкіл з іншими мовами навчання. Серед понад 800 випускників першої школи з кримськотатарською мовою навчання (сел. Октябрське, Красногвардійський район) 28 закінчили із золотою медаллю, трохи менше – із срібною медаллю. Випускники цієї школи закінчили багато вишів країни та за її межами, вони володіють рідною, державною, російською та іншими мовами. Приблизно такі ж результати дають і інші школи з кримськотатарською мовою навчання. Випускники довоєнних шкіл Кримської АРСР з кримськотатарською мовою навчання є найяскравішим прикладом конкурентоспроможності в різних сферах, серед них є видатні лауреати Ленінської і Державних премій.

У цей час ситуація з навчально-методичним забезпеченням навчального процесу істотно відрізняється від ситуації початку 90-х років минулого століття. За час понад півстолітнього перебування в місцях вигнання було видано всього три шкільних підручників для вивчення кримськотатарської мови та літератури. Для порівняння до тотальної депортації за національною ознакою в Кримській АРСР 90% учнів кримських татар навчалось у 385 школах з кримськотатарською мовою навчання. Навчальний процес був повністю забезпечений підручниками та навчальними посібниками. За останні 20 років викладачами вишів було написано й видано понад 150 підручників, навчальних посібників, різних навчально-методичних видань, словників із кримськотатарської мови та літератури для всіх класів загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, а також за всіма розділами мовознавства, літературознавства для студентів вищих навчальних закладів.

Наукове забезпечення розвитку мови й літератури на сьогодні забезпечується двома кафедрами кримськотатарського мовознавства й двома кафедрами кримськотатарської літератури ТНУ ім. В.І.Вернадського та Кримського інженерно-педагогічного університету, Науково-дослідним центром кримськотатарської мови, літератури та культури КІПУ. На кафедрах і в науковому центрі працюють 4 доктори наук, понад 20 кандидатів наук захистили дисертаційні роботи з кримськотатарської мови та літератури, На сьогодні понад 40 аспірантів і докторантів працюють над дисертаційними дослідженнями. Наявний сучасний науковий потенціал не можна порівняти з тим, що був до початку масового повернення: тоді був всього один доктор і три кандидати наук з кримськотатарської філології.

Процес відродження освіти рідними мовами в АР Крим має свої досягнення й невирішені проблеми різного характеру.

За останні 20-25 років завдяки ентузіазму, у першу чергу викладачів вишів та шкіл, створено навчально-методичну базу вивчення кримськотатарської мови, після більш ніж п'ятдесятирічної відсутності освіти на цій мові. Протягом цього часу за сприяння провідних навчальних та наукових установ держави (КНУ ім. Тараса Шевченка, НПУ імені М.П. Драгоманова, Інститут сходознавства НАН України та ін.) підготовлені науково-педагогічні кадри. Сформовані кафедри мови та літератури, створено факультети кримськотатарської мови і літератури, ведеться підготовка викладачів за кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра для загальноосвітніх шкіл та дитячих навчальних закладів. Успішно функціонують аспірантури в ТНУ ім. В.Вернадського та Кримському інженерно-педагогічному університеті з кримськотатарської мови та літератури. КІПУ було створено з урахуванням повернення раніше депортованого кримськотатарського народу та етнічних груп для вирішення їх освітніх потреб, у тому числі мовних. За двадцять років успішного функціонування КІПУ підготовлено достатню кількість фахівців для закладів освіти.

Висновки. Відзначаємо досягнення у відновленні освіти рідними мовами в АР Крим, які стали можливі завдяки активній і цілеспрямованій роботі вчених, педагогів, громадськості. Усі загальноосвітні школи з кримськотатарською мовою були відкриті в результаті цілеспрямованих дій громадськості. Навчально-методична база створена завдяки копіткій праці вчених, педагогів, більшою мірою без гонорарів або відповідної оплати праці

за написані підручники й навчальні посібники. Науково-педагогічні та педагогічні кадри підготовлені в результаті цілеспрямованої роботи вчених, педагогів, організації наукової роботи на кафедрах університетів та академічних інститутів НАН України. Разом із тим аналіз функціонування дошкільної, загальної середньої та вищої освіти показує наявність суперечливих і складних процесів, невирішених проблем у цих сферах. Низький відсоток охоплення навчанням рідною мовою й вивчення рідної мови безпосередньо впливає на збереження й функціонування рідних мов, збереження етнічної ідентичності. У школах і класах із кримськотатарською мовою навчається при всіх наявних недоліках 16% учнів, вивчають як предмет з обмеженою кількістю годин на тиждень 39% учнів, при цьому факультативне вивчення рідної мови не можна вважати ефективним.

За даними Республіканського комітету з питань міжнаціональних відносин і депортованих громадян Ради Міністрів АР Крим станом на 01.01.2010 року. Із місць депортації повернулося 266 000 кримських татар, 93% з них вважають рідною кримськотатарську мову. Із 100 212 депортованих вірмен, болгар, греків, німців повернулося 4907 осіб, разом з представниками відповідних діаспор у АР Крим проживає 18 196 осіб, із них – 10 088 складають вірмени, інші три спільності приблизно рівні за чисельністю. Найбільша за чисельністю з діаспор – вірменська, організувала нетрадиційну недільну школу, у якій діти вивчають рідну мову, літературу, знайомляться з культурою свого народу. Діти грецької та болгарської діаспори вивчають рідну мову факультативно. Із-за невеликої своєї кількості національні меншини-діаспори стикаються з серйозними труднощами організаційного та навчально-методичного характеру при організації вивчення рідної мови. Їм надається певна матеріально-технічна допомога материнськими державами (Вірменією, Болгарією, ФРН).

За даними американського дослідника Ідиль Ізмерлі (Idil P. Izmirli), кримські татари виступають за розширення сфер застосування кримськотатарської мови і відновлення його функцій, серед раніше депортованих етнічних спільнот проживають в Криму проявляють найбільше занепокоєння за долю рідної мови [Izmirli, 2013, с. 3].

За кількістю шкіл із рідною мовою навчання АР Крим значно поступається іншим областям України (Закарпатській, Чернівецькій) з поліетнічним складом населення.

Тривале невирішення проблем загрожує збереженню кримськотатарської мови, яка внесена в атлас мов ЮНЕСКО, які зникають. Україною була ратифікована Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та інші міжнародні пакти, прийнято закон «Про основи державної мовної політики», які обов'язкові для виконання. У цей же час центральні органи виконавчої влади (МОН України) не регулюють питання, пов'язані з вивченням і навчанням на рідних мовах в АР Крим. Кримська автономія, як складова частина України, не реалізує на практиці положення національного законодавства, міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, що стосуються збереження й розвитку регіональних мов або мов меншин. Різні моніторингові комітети міжнародних європейських структур вказують на відсутність прогресу в цьому питанні [Mirimanova, 2013, с. 27-36].

Для вирішення наявних проблем необхідно, щоб:

1. Органи представницької влади АР Крим (Верховна Рада) і виконавчої (Рада Міністрів) зобов'язані виконувати положення національного законодавства України та міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, у частині збереження мовного різноманіття та захисту мов корінних народів і національних меншин.

2. На державному рівні прийняти цільові програми, спрямовані на збереження й розвиток мов корінних народів і національних меншин, які проживають в АР Крим.

3. Державні інститути зобов'язані здійснювати дієвий контроль в частині захисту індивідуальних і колективних мовних прав етнічних спільнот на території АР Крим, рідні мови яких знаходяться під загрозою зникнення.

Д ж е р е л а

Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) – Київ : Інститут соціології НАН України. – 2009.

Крымская АССР (1921–1945). Вопросы и ответы; Вып. 3 /Сост. Ю.И. Горбунов. – Симферополь : Таврия, 1990.

Развитие системы обучения на крымскотатарском и украинском языках в Автономной Республике Крым / Куртсеитов Р.Д., Голосова Т.М., Абибуллаева Э., др.]. – Симферополь : «Оригинал–М», 2008.

Izmirli Idil P. On Revitalization of the Language and Culture of the Crimean Tatars and Other Formerly Deported People in Crimea», Ukraine: Assessment of Needs and Recommendations, Social Science Research Network, 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.osce.org/hcnm>.

Mirimanova N. The integration of formerly deported people in Crimea // Ukraine Needs assessment, August 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.osce.org/hcnm>.

R. Kurtseitov. Mother tongue learning and its teaching in the system of education of the Autonomous Republic of Crimea: dynamics of controversial processes. This article examines learning and teaching of the mother tongue in the system of education of the Autonomous Republic of Crimea as well as the major legal, organizational and educational factors that influence the quantitative and qualitative parameters of the process. The conservative nature of the system of education that does not reflect the changes in the ethnic and demographic structure of the population of the Crimea and the present needs of ethnic communities of the peninsula. Lack of consistency of the executive power in the implementation of its decisions related to the development of a network of mother tongue schools. There are clear disparities in meeting the language needs of the different ethnic communities. The complex process of restoring education in the Crimean Tatar language after strict prohibitions and restrictions that existed during the Soviet totalitarian system is analyzed.

Keywords: mother tongue, system of education, ethnic and demographic structure, the Crimean Tatar language.

УДК 316.347:282

В. І. Крячко

ЛОКАЛІЗАЦІЯ КАТОЛИЦИЗМУ У СВІТОВОМУ ЕТНОРЕЛІГІЙНОМУ ПРОСТОРИ

У статті здійснюється спроба експлікації локалізації католиків у регіональному ракурсі та основних країнах їх проживання у світі. Проаналізовано певні сучасні наукові та інформаційні ресурси, які стосуються дослідження світового релігійного простору, а також представлено основні простори поширення католицизму в етнорелігійному ракурсі.

Ключові слова: католики, католицизм, етнічність, країна, регіон, релігійний простір, етнорелігійний простір, соціопростір.

Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана із дослідженням поширення католицизму у світі в епоху глобалізації та етнотрансформацій, а також із проблемою взаємозв'язку та взаємодії